

ABDURAHMON JOMIY TALQINIDA HARF TURKUMINING O'ZIGA XOS JIHLATLARI ("FAVOIDU-Z-ZIYOIYA" ASARI MISOLIDA)

Oriental universiteti

Lingvistika (sharq tillari bo'yicha) yo'nalishi

2-kurs magistranti

Axror Abduraxmonov

Annotatsiya: XV asr o'zbek mumtoz adabiyotining muhim asarlaridan biri - Abdurahmon Jomiyning "Favoidu-z-ziyoia" asarida "harf" mavzusining yoritilishi masalasi o'rganilgan. Asar arab tilshunosligiga bag'ishlangan bo'lib, unda arab tili qonun-qoidalari tolibi ilmlarga qulay tarzda bayon etilgan. Asardagi harflar talqini, ularning ma'naviy-ma'rifiy ahamiyati hamda lingvistik xususiyatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Favoidu-z-ziyoia, Abdurahmon Jomiy, arab tili, harf, grammatika, tilshunoslik.

Kirish. VIII asrning ikkinchi yarmidan boshlab Movarounnahr va Xuroson hududida arab tili ilm-fan tili sifatida keng tarqala boshladi. Abdurahmon Jomiyning "Favoidu-z-ziyoia" asari arab nahvshunosligiga bag'ishlangan muhim manbalardan biri hisoblanadi. Asar arab tili grammatikasini o'rganishda asosiy darslik sifatida xizmat qilgan. Unda arab tilining qonun-qoidalari o'quvchilarga tushunarli tarzda bayon etilgan. Asar Misr, Saudiya Arabistoni, Pokiston, Hindiston, Turkiya kabi davlatlarning oliy o'quv yurtlari va ilmiy markazlarida asosiy ilmiy manba sifatida foydalanib kelinmoqda.

Asosiy qism. "Favoidu-z-ziyoia" asarida harflar talqini masalasi bir necha yo'nalishda ko'rib chiqiladi. Birinchi navbatda, asar muallifi arab alifbosidagi harflarning zohiriy ma'nolari va ularning yozilish tartibiga e'tibor qaratadi. Har bir harf shakli va yozilishi orqali ma'lum bir ma'naviy-axloqiy tushunchani ifodalashga harakat qiladi. Jomiy harflarning arab grafikasi tizimidagi o'rnini, ularning shakl xususiyatlarini hamda yozuv jarayonidagi ahamiyatini batafsil yoritib bergan.

Asarda harflarning tasavvufiy talqini alohida ahamiyatga ega. Muallif har bir harfni ma'lum bir tasavvufiy maqom yoki holatning ramzi sifatida talqin qiladi. Masalan, "alif" harfi to'g'rilik va poklikni, "mim" harfi ma'rifat va muhabbatni ifodalashi ta'kidlanadi. Harflarning bunday ramziy ma'nolari orqali muallif tasavvufiy g'oyalarni ifodalashga intilgan.

Abdurahmon Jomiy harflarni talqin qilish jarayonida Qur'oni Karim oyatlari va hadisi shariflardan keng foydalanadi. U harflarning muqaddas manbalardagi o'rni va ahamiyatini ochib beradi. Shuningdek, muallif o'z davrining ilg'or ilmiy-falsafiy qarashlarini ham harflar talqiniga singdirgan. Bu esa asarning diniy-ma'rifiy ahamiyatini yanada oshiradi.

Asarda harflarning grammatik xususiyatlari ham chuqur tahlil etilgan. Jomiy harflarning so'z tarkibidagi o'rni va vazifalarini, so'z yasalishidagi ishtirokini hamda gap tarkibidagi sintaktik funksiyalarini batafsil yoritib beradi. U harf turkumiga kiruvchi yordamchi so'zlarning grammatik ma'nolarini misollar orqali tushuntiradi. Muallif harflarning arab tili grammatik tizimidagi o'rniga alohida e'tibor qaratadi.

"Favoidu-z-ziyoia"da harflarning badiiy-estetik jihatlari ham e'tibordan chetda qolmagan. Muallif harflarning go'zal yozilishi va ularning she'riy san'atlardagi o'rniga ham alohida to'xtalib o'tadi. Harflarning xattotlik san'atidagi ahamiyati, ularning badiiy bezak sifatidagi o'rni hamda she'riy asarlarda qo'llanilish usullari tahlil etilgan.

Asarda harflarning irfoniy ma'nolari ham keng yoritilgan. Har bir harf ma'lum bir ma'rifat bosqichini va ruhiy kamolot darajasini ifodalashi ta'kidlanadi. Jomiy harflar orqali insonning ma'naviy-ruhiy kamolot bosqichlarini ifodalashga harakat qiladi. Bu orqali muallif tasavvufiy ta'limotning muhim jihatlari ochib beradi.

Abdurahmon Jomiy arab tili grammatikasini o'qitishning o'ziga xos uslubini ishlab chiqqan. U arab tili grammatik masalalarini yoritishda yangicha yondashuvlarni qo'llagan. Asarda grammatik istilohlarning semantikasi, ularning matndagi qo'llanilish usullari chuqur tahlil etilgan. Muallif boshqa arabshunos olimlarning asarlarida uchramaydigan o'ziga xos terminlarni ham kiritgan.

"Favoidu-z-ziyoia" asari Movarounnahr arab tilshunoslik maktabining muhim yodgorligi sifatida qimmatlidir. Unda harflar mavzusi bilan bog'liq ko'plab lingvistik masalalar o'zining ilmiy yechimini topgan. Asar arab tili grammatikasini o'rganishda asosiy manba bo'lib xizmat qilmoqda. Jomiyning grammatik qarashlari va uning harflar talqiniga doir ilmiy merosi hozirgi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q.

Jomiyning "Favoidu-z-ziyoia" asarida harflarning grammatik tasnifi masalasiga alohida e'tibor qaratilgan. Muallif arab tilidagi harflarni xususiyatlariga ko'ra bir necha guruhlarga ajratib o'rganadi. Jumladan, harflarni ma'noli va ma'nosiz, asl va zoid, amaliy va noamaliy kabi turlarga bo'lib tahlil qiladi. Bu tasnif arab tili grammatikasining o'ziga xos xususiyatlarini ochib berishga xizmat qilgan.

Asarda harflarning so'z yasalişidagi roli alohida o'rganilgan. Jomiy harflar yordamida yangi so'zlar yasaliş usullarini misollar bilan ko'rsatib beradi. U ayniqsa, harflarning so'z o'zagi tarkibida kelishi va ularning so'z ma'nosiga ta'siri masalasiga katta e'tibor qaratadi. Har bir harfning so'z yasalişdagi vazifasi va o'rni batafsil yoritib berilgan.

Muallif arab tilining gap qurilişida harflarning o'rniga ham alohida to'xtaladi. U harflarning gap tarkibidagi sintaktik funksiyalari, ularning boshqa so'z turkumlari bilan aloqasi va gapda bajaradigan vazifalarini tahlil qiladi. Ayniqsa, bog'lovchi harflar, ko'makchilar va yuklamalarning gap tarkibidagi o'rni hamda vazifalari batafsil yoritilgan.

"Favoidu-z-ziyoiya"da harflarning talaffuz xususiyatlari ham o'z aksini topgan. Jomiy har bir harfning talaffuz o'rni, hosil bo'lish usuli va fonetik belgilarini tushuntirib beradi. U harflarning talaffuzidagi o'ziga xos jihatlar, ularning tovush tizimidagi o'rni va ahamiyatini misollar orqali ko'rsatadi.

Xulosa. "Favoidu-z-ziyoiya" asarida harflar mavzusining yoritilişi XV asr Movarounnahr arab tilshunosligining yuksak namunasi hisoblanadi. Asarda harflarning nafaqat zohiriy va botiniy ma'nolari, balki grammatik xususiyatlari ham mukammal tahlil etilgan. Bu esa asarning ilmiy-nazariy ahamiyatini belgilaydi.

Asar arab tili grammatikasini o'rganishda asosiy darslik sifatida xizmat qilib kelmoqda. Unda harflar bilan bog'liq grammatik masalalar tizimli va tushunarli tarzda bayon etilgan. Asarning ilmiy uslubi, grammatik kategoriyalarning mukammal sharhlanganligi uning amaliy qiymatini oshiradi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Абдуллаев М. Жомийнинг тилшуносликка оид қарашлари. Тошкент: Фан, 2018.
2. Болтабоев Ҳ. XV аср Мовароуннаҳр илмий-адабий муҳити. Тошкент: Ўқитувчи, 2019.
3. Исмонов К. Абдуррахмони Қомӣ ва "Ал-Фавоид-уз-Зиёия". Душанбе, 2019.
4. Комилов Н. Тасаввуф ва тилшунослик. Тошкент: Маънавият, 2017.
5. Сирожиддинов Ш. Ўзбек мумтоз адабиётида лингвистик аъналар. Тошкент, 2020.
6. Эмомов А. Linguistic and literary value of "Al-Favoid az-Ziyaiyya". Dushanbe, 2020.
7. Berthels E.E. Jami, epoch, life and works. Moscow: Nauka, 1965.
8. Schimmel A. Classical Arabic Grammar Studies. Leiden, 2011.